

STRATIFIED BRONZE AGE BARROWS OF STOROZHOVE CEMETERY

Published are the materials of excavations at stratified barrows 3 and 18 from the group of 26 mounds situated near Storozhove village in Chutove Region of Poltava Oblast. The barrows contained the burials of Donetsk and Inhul Catacomb cultures, and also of Berezhnivsko-Maivska Zrubna culture. Stratigraphic observations allow the authors to refer the burials of Donetska Catacomb culture to the earliest period with the radiocarbon dates Ki-16757 4210 ± 170 and Ki-16758 3870 ± 110 BP (1σ 3050–2190 cal BC). They were followed up by burials of Inhul Catacomb culture. Finally, both barrows were used as a cemetery by the population of Berezhnivsko-Maivska Zrubna culture. The following dates were obtained for them: Ki-15365 3390 ± 70 and Ki-15366 3430 ± 70 BP (1σ 1880–1530 cal BC). Comprehension of these dates will be possible, when more considerable packet for this region becomes available.

А.В. Ніколова, С.М. Разумов

ПОХОВАННЯ КУЛЬТУРИ БАБИНЕ СУГОКЛЕЙСЬКОЇ МОГИЛИ

Публікується унікальний могильник бабинської культури, влаштований у кургані ямної культури, розкопаному 2004 р. у м. Кіровоград. Отримано радіокарбоніві дати для трьох поховань.

К л ю ч о в і с л о в а: Східна Європа, доба середньої бронзи, бабинська культура, радіокарбоніві дати.

2004 р. під час рятувних розкопок кургану доби бронзи у м. Кіровоград (Болтрик, Ніколова, Разумов 2005) виявлена низка поховань бабинської культури (чи, за Р.О. Литвиненком, культурного кола Бабине: Литвиненко 2009). Курган входив колись до складу нині знищеної під час будівництва житлового масиву великої курганної групи, що розміщувалася на плато на захід від місця злиття річок Інгул і Сугоклея (Сугаклея). Лише один курган у південній частині міста «вписався» у південно-західний куток житлового кварталу. Його насип суттєво постраждав через антропогенні чинники, особливо північна частина, знесена до рівня суглинку. Сучасна висота кургану 5,6 м від рівня давнього горизонту, діаметр приблизно 50,0 м. Усього в кургані досліджено 26 поховань: 11 ямної культури, катакомбне та 14 бабинської.

Курган зведений над похованнями ямної культури (Nikolova, Kaizer 2009), могили бабинської культури були впушені до нього (рис. 1). Для трьох із них отримані радіокарбоніві дати¹

¹ Висловлюємо щирю подяку докт. Е. Кайзер і Exzellenzinitiative 264 TOPOI в Берліні, які сприяли отриманню радіокарбонівих дат.

в Познаньській радіокарбонівій лабораторії, що поповнюють поки ще незначну серію ¹⁴C дат цього кола пам'яток.

Опис поховань

Поховання 1 (рис. 2, 2) розміщувалося за 10,0 м на південний захід від центру кургану на глибині² 2,07 м. Могила не простежена. Кістяк дитини 7–9 років³ лежав скорчено на лівому боці головою на південний схід. Ліва рука зігнута в лікті, її кисть біля щелепи.

Поховання 2 (рис. 3, 1) було на північний схід від поховання 1, на глибині 1,79 м. Могила не простежена. Кістяк жінки 25–30 років лежав на лівому боці в дуже скорченій позі головою на схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті біля лиця. Біля таза лежала овальна кістяна пряжка-медальйон з двома отворами: великим центральним і маленьким бічним. Довжина пряжки 6,0 см, ширина — 4,3 см, висота — 1,3 см, діаметр отворів 1,6 і 0,4 см (рис. 3, 2).

Поховання 3 (рис. 2, 1) впушене за 14,0 м на південь від центру. Прямокутна в плані яма,

² Усі глибини подані від вершини умовного центру кургану.

³ Антропологічні визначення к. і. н. Л.В. Литвинової.

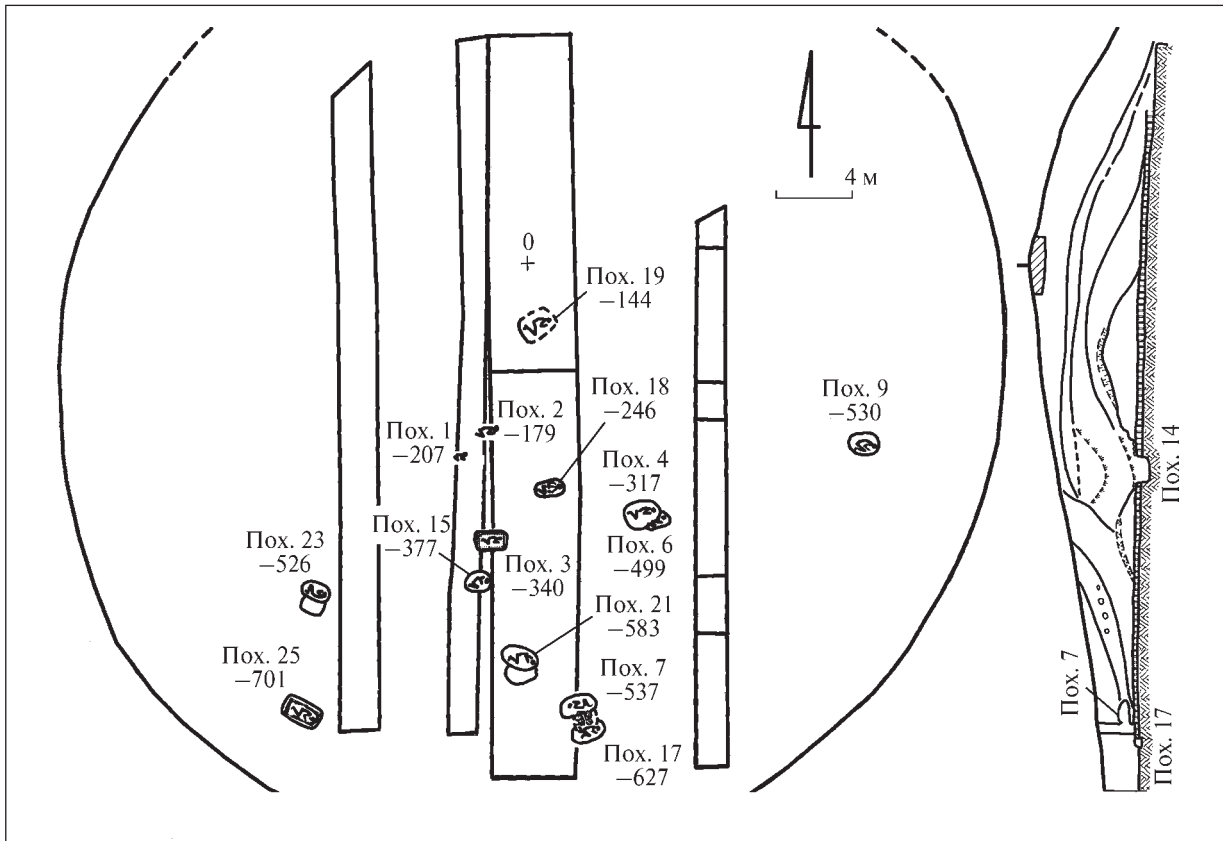

Рис. 1. Сугоклеїська Могила. Розміщення бабинських поховань і перетин кургану

розмірами 1,80 × 1,08 м, орієнтована схід—захід, фіксувалася від глибини 2,85 м, перекриття могили зафіксоване на глибині 3,05 м. В ямі була зведена дерев'яна гробниця — так зв. зруб розмірами 1,60 × 1,08 м, висота 0,44 м. Поздовжні стіни складені з чотирьох колод діаметром 0,12 м, поперечні — з трьох, для вкладення яких по периметру ями вириті ровики завглибшки 0,08—0,14 см. По кутках та по центру поздовжніх стін конструкція зсередини укріплена вертикально вкопаними стовпчиками діаметром 0,10—0,12 м, від яких лишилися ямки діаметром 0,13—0,28 м. Стовпчик і стіна гробниці в північно-східному кутку були обвуглені. Впоперек гробниці була перекрита плахами завширшки 10,0 см і завтовшки 4,0 см. Дно могили від східної стіни плавно понижувалося до західної від глибини 3,40 до 3,55 м, таким чином у головах гробниці була трохи нижча.

На дні простежувався білий органічний тлін, що трохи не доходив до стін гробниці. Кістяк чоловіка 45—50 років лежав скорчено на лівому боці головою на схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті біля лица. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. На кістках рук лежав куприк, лопатка та ребра тварини (дрібна рогата худоба?).

За кістками людини отримана дата Poz-36998 3355 ± 35 BP.

Поховання 4 (рис. 3, 3) впушене за 14,0 м на південний схід від центру. На глибині 2,87 м зафіксовані рештки поперечно вкладених плах, що перекривали овальну в плані яму розмірами 1,76 × 1,30 м, орієнтовану північний схід—південний захід. Дно на глибині 3,17 м. Кістяк чоловіка? 35—40 років лежав скорчено на лівому боці головою на схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті на плечах. Ліва нога зігнута під гострим, права — під прямим кутом до тулуба. На лівій руці лежали три ребра тварини (велика рогата худоба?), а під ліктем — кістяна овальна дуже вигнута пряжка-медальйон з двома отворами: великим у центрі з бортиком по краю та маленьким бічним. Довжина пряжки 5,6 см, ширина — 4,2 см, діаметр отворів 2,0 та 0,2 см (рис. 3, 4). Під кістяком на рівні голови був брунатний тлін від органічної підстилки, в районі живота й таза — жовтий органічний тлін.

За кістками людини отримана дата Poz-37000 3495 ± 35 BP.

Поховання 6 (рис. 4, 1) розміщувалося під похованням 4. Воно здійснене в ямі з підбоєм. Вхідна яма не простежена. Камера овальна в

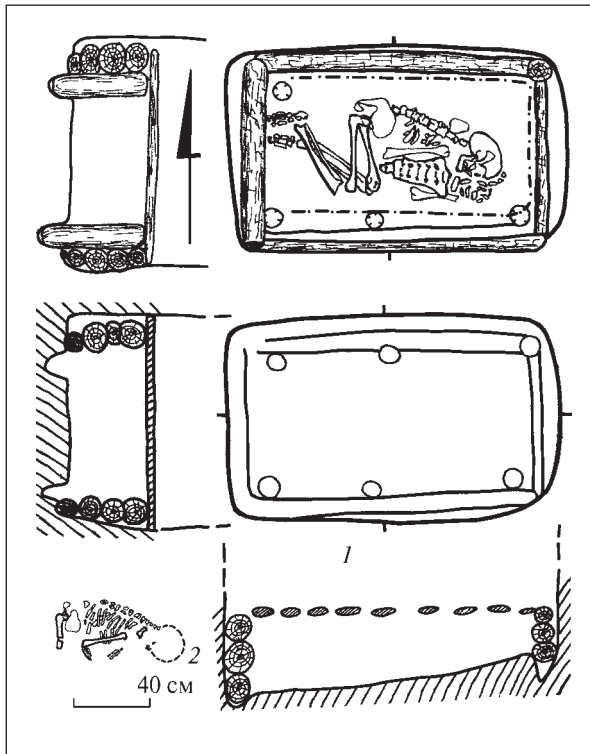

Рис. 2. Сугоклейська Могила: 1 — поховання 3; 2 — поховання 1

плані, розмірами $1,6 \times 0,7$ м, орієнтована схід—захід. Дно на глибині 4,99 м. Кістяк дорослого чоловіка? лежав скорчено на лівому боці го-

ловою на схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті біля лица. Ноги зігнуті в колінах під прямим кутом до тулуба. В районі таза лежала кругла кістяна пряжка-медальйон з двома отворами — великим центральним і маленьким бічним. Діаметр пряжки 5,0 см, отворів — 2,0 та 0,5 см (рис. 4, 2). На дні зафіксовано брунатний тлін, а біля тулуба й таза — білий і жовтий.

Поховання 7 (рис. 4, 3) впушене за 24,0 м на південь від центру. Здійснене в ямі з підбоем. Вхідна яма не простежена. Дно її на глибині 5,10 м. Вхід до камери закривав заслон з відносно невеликих вапнякових плит, що лежали на різній глибині та частково завалилися в камеру. Камера овальна в плані, розмірами $1,80 \times 0,98$ м, орієнтована південний захід—північний схід. Дно на глибині 5,37 м (на 0,27 м нижче дна вхідної ями). Кістяк чоловіка 45—50 років лежав скорчено на лівому боці головою на захід. Руки зігнуті в ліктях, кисть лівої на плечі, правої — на ший. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Біля лівого ліктя лежали кістяна пряжка-медальйон і грудинна кістка тварини. Пряжка кругла з боковим виступом і двома отворами: великим центральним і маленьким бічним на виступі. Діаметр пряжки 4,5 см, отворів — 1,8 і 0,4 см (рис. 4, 4). На дні камери зафіксовано жовтий тлін від органічної підстилки завтовшки 0,5 см.

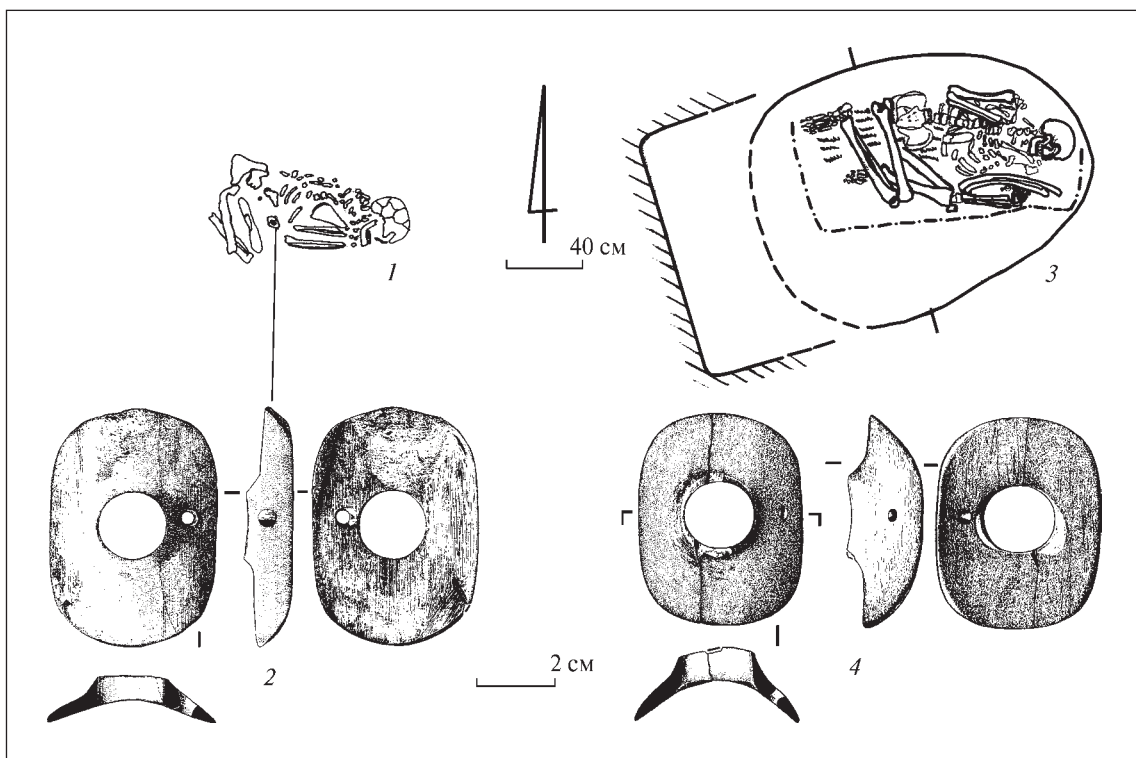

Рис. 3. Сугоклейська Могила: 1, 2 — поховання 2; 3, 4 — поховання 4

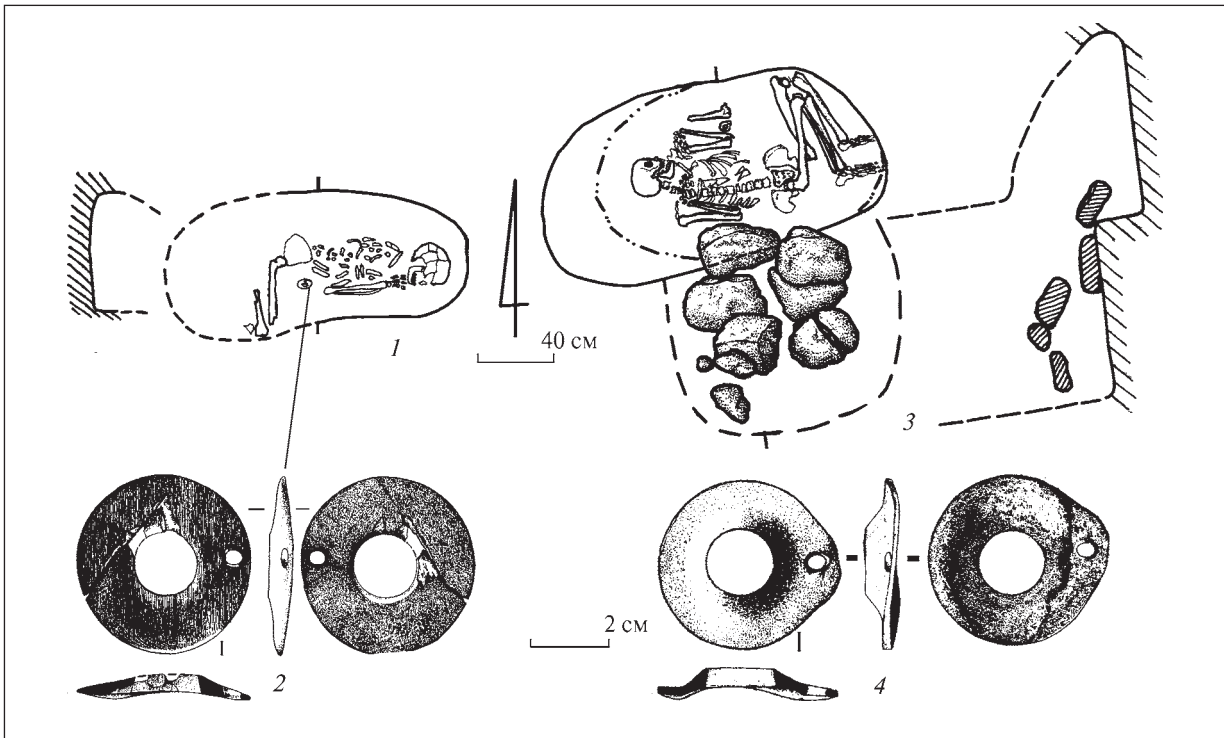

Рис. 4. Сугоклейська Могила: 1, 2 — поховання 6; 3, 4 — поховання 7

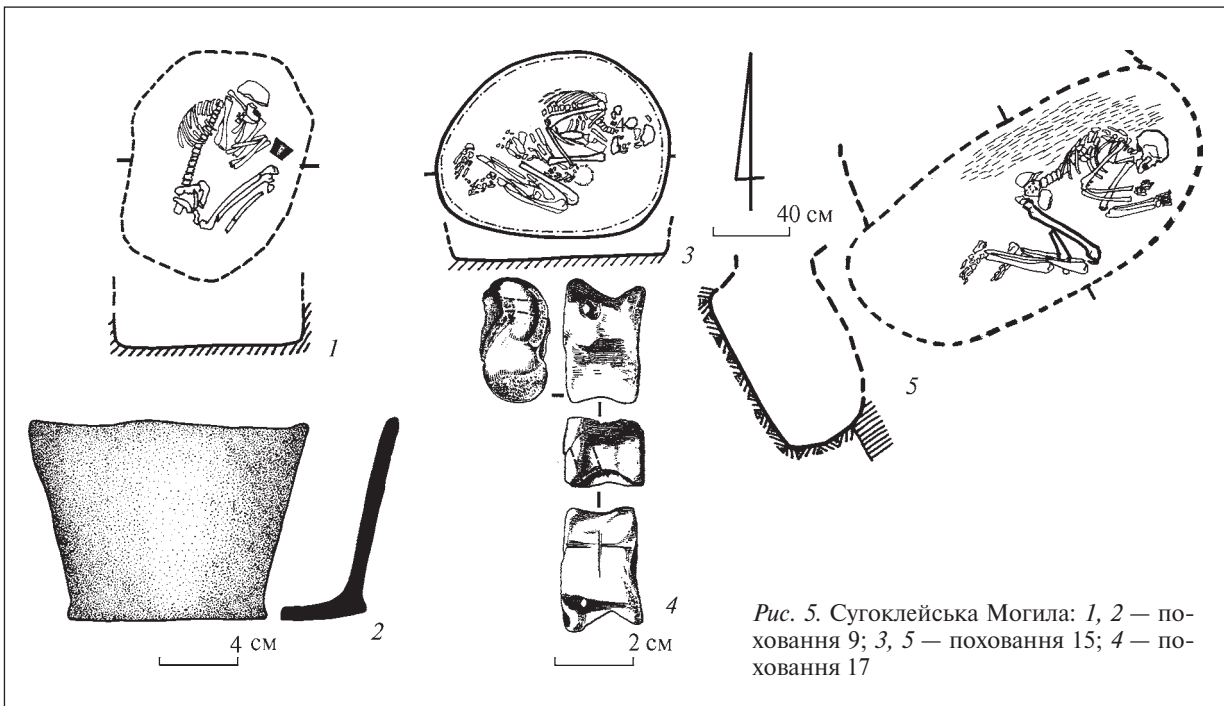

Рис. 5. Сугоклейська Могила: 1, 2 — поховання 9; 3, 5 — поховання 15; 4 — поховання 17

Поховання 9 (рис. 5, 1) здійснене за 19,0 м на південний схід від центру на глибині 5,3 м. Форма могили не простежена. Кістяк чоловіка 45—50 років лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті біля лица. Ноги дуже підігнуті, коліна

сягають рук. Вище колін лежала ліпна плоскостонна банкувата посудина. В тісті домішка піску. Висота 10,5 см, діаметр вінця 14,5 см, дещо — 9,0 см (рис. 5, 2).

Поховання 15 (рис. 5, 3) впушене за 16,0 м на південь від центру. Яма овальної в плані

форми, розмірами 1,20 × 0,95 м, орієнтована схід—захід. Дно на глибині 3,77 м. Кістяк дорослого чоловіка лежав на лівому боці в дуже скорченій позі головою на схід. Руки зігнуті в ліктях і вкладені на животі. На шийних хребцях лежав астрагал-амулет, на одній з бічних граней якого прокреслено хрест, а збоку просвердлено отвір для підвішування (рис. 5, 4). На дні ями зафіксовано білий тлін, а біля лівого ліктя — пляму жовтого кольору.

Поховання 17 (рис. 5, 5) розміщувалося південніше та нижче поховання 7. Вдалося простежити західну частину вхідної ями, дно її на глибині 6,0 м. Камера овальної в плані форми, розмірами 2,00 × 0,95 м, орієнтована північний схід—південний захід. Дно на глибині 6,27 м (на 0,27 м нижче дна вхідної ями). Кістяк чоловіка 25—30 років лежав скорчено на лівому боці спиною до входу в камеру, головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті біля лица. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. На дні брунатний тлін.

Поховання 18 (рис. 6, 1) впущене за 12,0 м на південь від центру. Яма овальної в плані форми, розмірами 1,40 × 0,75 м, орієнтована схід—захід. Дно на глибині 2,46 м. Кістяк жінки 30—35 років лежав скорчено на лівому боці головою на схід. Ліва рука випростана, права — зігнута та спрямована кистю до ліктя лівої. Ноги зігнуті під гострим кутом. Під лівим ліктем лежала кругла кістяна пряжка-медальйон з двома отворами — великим центральним і маленьким бічним. Діаметр пряжки 4,6 см, отворів — 1,6 і 0,3 см (рис. 6, 2).

Поховання 19 (рис. 6, 3) розміщувалося за 2,5 м на південь від центру. Зруйноване траншеєю часів Другої світової війни та під час встановлення геодезичного знака. Вціліла східна частина могили завширшки 1,1 м, що вказує на її орієнтацію північний схід—південний захід. Дно на глибині 1,44 м. Виходячи зі вцілілих решток, кістяк чоловіка віком до 30 років лежав скорчено на лівому боці головою на північний схід. На дні ями зафіксовано залишки органічного тліну, забарвленого вохрою темно-бордового кольору, а також відбитки дерев'яних плах.

Поховання 21 (рис. 7, 1) було за 20,0 м на південь від центру і здійснене в ямі з підбоям. Вхідна яма овальна в плані, розмірами 1,30 × 0,95 м, орієнтована схід—захід. Дно на глибині 5,38 м. Овальна в плані камера виріта в північній стіні вхідної ями. Розміри її 1,50 × 0,90 м, висота склепіння 0,41 м, орієнтована майже паралельно вхідній ямі. Дно на глибині 5,83 м (на 0,42 м нижче дна вхідної ями). Дно вхідної ями та камери вкривав товстий шар рослинного тліну світло-брунатного кольору. Такий само шар, вигинаючись, облямовував склепіння камери аж до входу, утворюючи своєрідну домовину, куди й була вкладена жінка 30—35 років — у дуже скорченій позі на лівому боці головою на схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті біля лівого плеча. Ноги зігнуті в колінах під прямим кутом до тулуба. На плечовій кістці правої руки навхрест лежала дерев'яна плашка завдовжки 25,0 см і завтовшки 1,0 см. На тазових кістках і стопах лежали поперек три тонкі

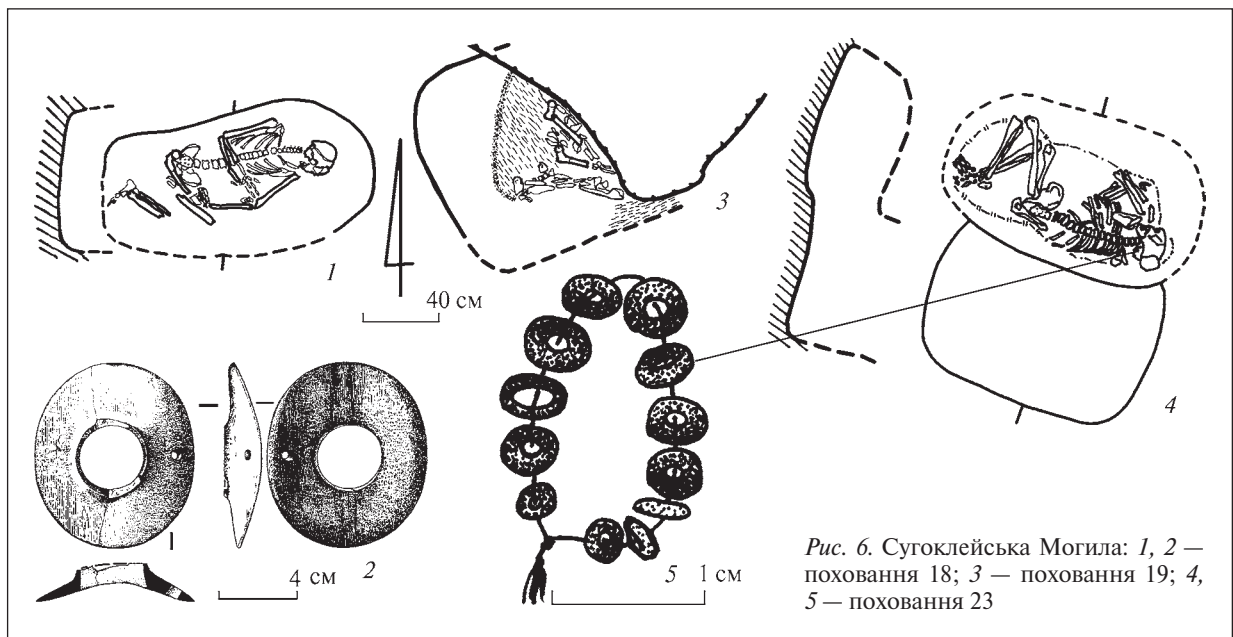

Рис. 6. Сугоклейська Могила: 1, 2 — поховання 18; 3 — поховання 19; 4, 5 — поховання 21

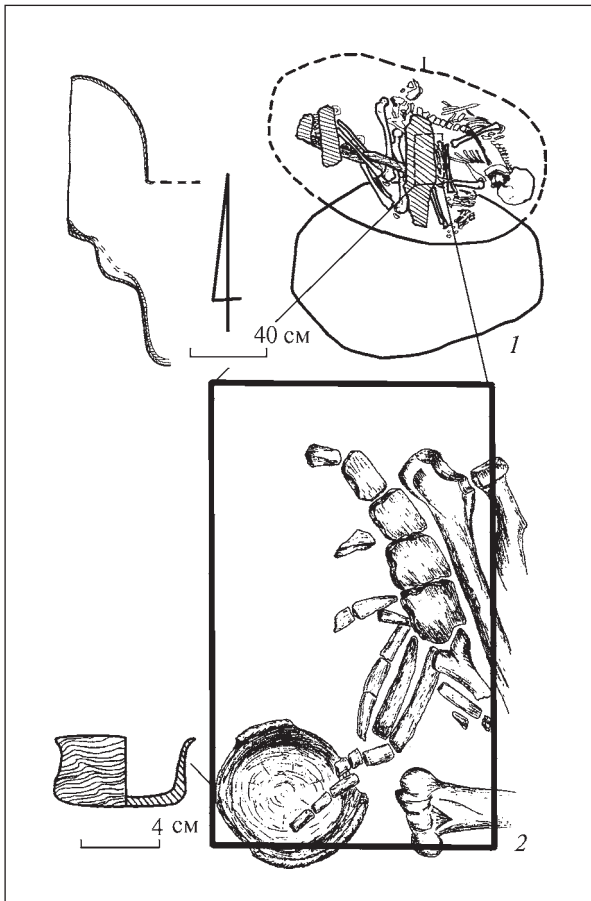

Рис. 7. Сугоклеїська Могила. Поховання 21

прямокутні дощечки розмірами 60,0 × 18,0 см, 30,0 × 10,0 см і 15,0 × 10,0 см і завтовшки 0,2 см. Між дощечками та стегном правої ноги був просунутий дерев'яний кілок завдовжки 50,0 см і завтовшки 2,0 см; ще один знаходився між голітками та доходив до ступнів (рис. 11). Під найбільшою дошкою, в районі живота небіжчиці, лежали розрубана вздовж грудинна кістка (рис. 8, 9) молодої тварини (дрібна рогата худоба?) та вісім кістяних стрижнів (рис. 8, 1—8), нижче стояла дерев'яна чашечка з відігнутими вінцями та плоским дном. Діаметр її 8,0 см, висота 3,0 см (рис. 7, 2).

Поховання 23 (рис. 6, 4) впушене за 20,0 м на південний захід від центру і здійснене в ямі з підбоям. Вхідна яма майже прямокутна в плані, розмірами 1,25 × 0,90 м, орієнтована схід—захід з відхиленням. Дно на глибині 5,15 м. Камера овальна в плані, розмірами 1,40 × 0,83 м, орієнтована так само. Дно на глибині 5,26 м (на 0,11 м нижче дна вхідної ями). Кістяк жінки 30—35 років лежав спиною до входу — скорчено на правому боці з розворотом на живіт, головою на схід—південний схід. Руки зігнуті

в ліктях, кисті біля лица. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. В районі шиї знайдено 13 дрібних фаянсових намистин — бісер брудно-білого кольору даметром 0,5 см (рис. 6, 5). На дні камери зафіксовано брунатний тлін, а перед животом — жовтий.

Поховання 25 (рис. 9) впушене за 26,0 м на південний захід від центру. Яма прямокутна в плані із заокругленими кутками, розмірами 1,98 × 1,20 м, орієнтована південний схід—північний захід. Дно на глибині 7,01 м. Небіжчик лежав у дубовій колоді, перекритій уздовж чотирма плахами. Довжина колоди 1,80 м, ширина — 0,85 м, висота — 0,25 м, товщина стінок 3,0 см, ширина плах перекриття 0,25 м. Кістяк чоловіка 35—40 років лежав скорчено на лівому боці, головою на південний схід. Руки зігнуті в ліктях, кисті біля щелепи. Між ними лежав куприк тварини (дрібна рогата худоба). Ноги зігнуті в колінах під гострим кутом і підтягнуті до живота. На дні колоди шар жовто-зеленої глини завтовшки 1,0 см.

За кістками людини отримана дата Poz-37001 3430 ± 35 BP.

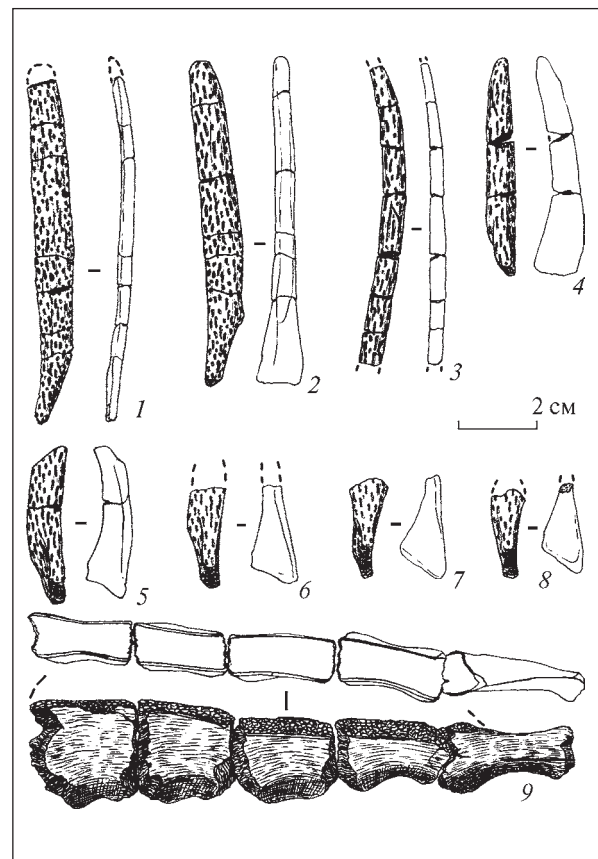

Рис. 8. Сугоклеїська Могила. Поховання 21, кістки тварин

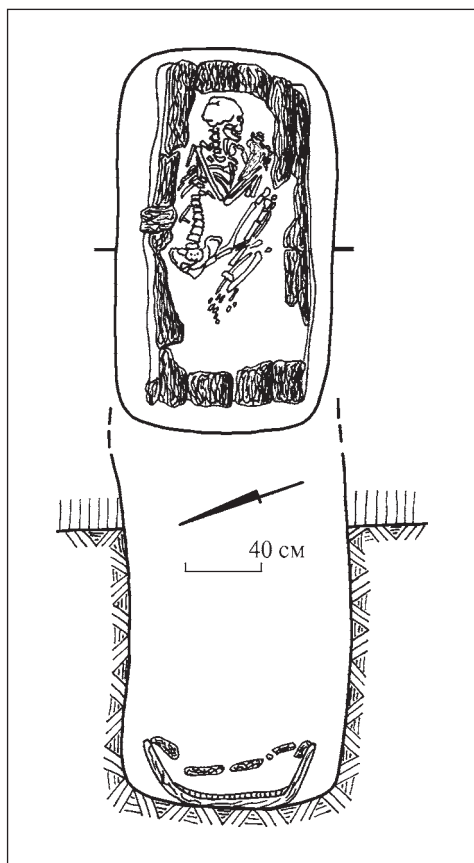

Рис. 9. Сугоклейська Могила. Поховання 25

Характеристика матеріалів

Загалом у Сугоклейській Могилі виявлено 14 поховань бабинської культури. За кількісними та якісними характеристиками поховального обряду й інвентарю могильник, у певному сенсі, унікальний. Він один з найбільших за кількістю поховань в одному кургані, хоча Р.О. Литвиненко — знаний фахівець бабинських старожитностей — зазначає, що влаштування колективних некрополів в одному кургані нетипове для Дніпро-Бузької лісостепової групи, до якої дослідник відніс цей могильник (Литвиненко 2008, с. 357). Щонайбільше вони нараховують до п'яти поховань (там само, с. 115). Відтак, віднесення всіх бабинських комплексів Сугоклейської Могили до Дніпро-Бузької лісостепової групи є поспішним, зважаючи й на локалізацію пам'ятки на кордоні степової та лісостепової смуг. Водночас тут не простежується виразно радіальне або рядами розміщення бабинських поховань (рис. 1), хоча переважна більшість їх повинна була б бути дуже близькою хронологічно. Можливо, це пояснюється значною руйнацією кургану та втратою частини поховань. Можна лише констатувати, що всі виявлені поховання сконцентровані в південній половині кургану, як і в більшості інших курга-

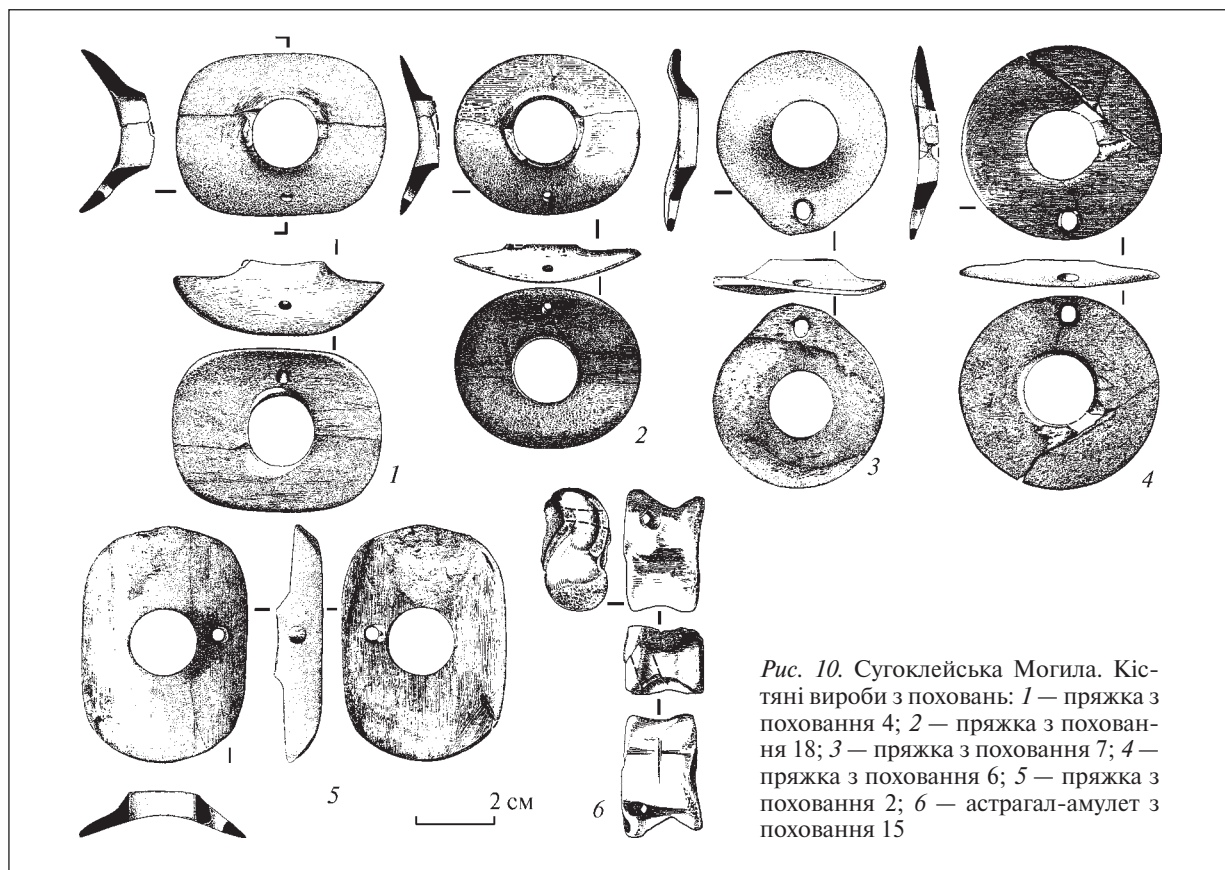

Рис. 10. Сугоклейська Могила. Кістяні вироби з поховань: 1 — пряжка з поховання 4; 2 — пряжка з поховання 18; 3 — пряжка з поховання 7; 4 — пряжка з поховання 6; 5 — пряжка з поховання 2; 6 — астрагал-амулет з поховання 15

нів. За Р.О. Литвиненком, у поховальному обряді бабинського населення Дніпро-Бузького регіону семантично значущим був південний, тобто «сонячний», напрямок півкола (там само, с. 120). Додамо, що будь-яких досипок, які могли бути пов'язані з бабинськими похованнями, не простежено.

Влаштування могил дуже різноманітне як для одного кургану. Тут є майже всі зразки, що трапляються в пам'ятках цього кола, — ями, підбої, колода та зруб. Найбільше зафіксовано ям і підбоїв — по шість. Своєю чергою, ями представлені двома формами — прямокутні в плані (дві) та овальні (чотири?). Втім, деякі з останніх могли бути погано вцілілими підбоями. Поховання 4 в овальній ямі було перекрите деревом.

За кількістю підбоїв Сугоклеїська Могила унікальна в колі пам'яток лісостепового межиріччя Дніпра та Бугу. Р.О. Литвиненко з цього приводу зазначає, що нетиповим, запозиченим у степових сусідів різновидом поховальної споруди варто вважати підбій, що трапився в шести випадках. Той факт, що вони входили до складу одного цвинтаря, розташованого на порубіжжі Дніпро-Бузького та Дніпро-Дністровського локальних варіантів, де були також поховання в колоді та дерев'яній гробниці, вказує на синкретичний його характер (Литвиненко 2008, с. 119). П'ять підбоїв спрямовані камерами до центру, один — навпаки, назовні кургану (поховання 17). В одному випадку (поховання 7) вхід до камери закривав кам'яний заклад.

Дерев'яні гробниці зі стовповими конструкціями, так зв. зруби, як у похованні 3, також характерніші для степового Лівобережжя. У лісостепу відомо всього дві такі: окрім нашої, поховання 1/16 групи 1 біля с. Дуканічі на Полтавщині (Супруненко 2006, с. 42—43). Р.О. Литвиненко також зазначає, що використання стовпів у поховальних конструкціях трапляється вкрай рідко — всього 11 раз у всій області Бабині (Литвиненко 2008, с. 117).

Рис. 11. Сугоклеїська Могила. Поховання 21

Видовбані та перекриті плахами труни-колоди, як у похованні 25, навпаки, характерні саме для лісостепового Правобережжя, де відомо щонайменше 27 таких комплексів (Литвиненко 2008). У низці могил зафіксований різного роду органічний тлін.

У всіх могилах поховано по одній особі. Статеві склад небіжчиків — дитина (поховання 1), чотири жінки та дев'ять чоловіків. У трьох могилах-підбоях (7, 17 і 23) кістяки обох статей лежали спиною до входу в камеру.

У 12 могилах небіжчики орієнтовані традиційно для Дніпро-Прутського регіону (головою на схід) і вкладені скорчено на лівому боці. Але є й винятки — чоловік у могилі 7 (підбої) орієнтований головою на захід; жінка в могилі 23 єдина вкладена на правому боці, але головою теж на схід.

З-поміж супроводу, в першу чергу, привертають увагу кістяні пряжки-медальйони, що супроводжували чотири поховання чоловіків та

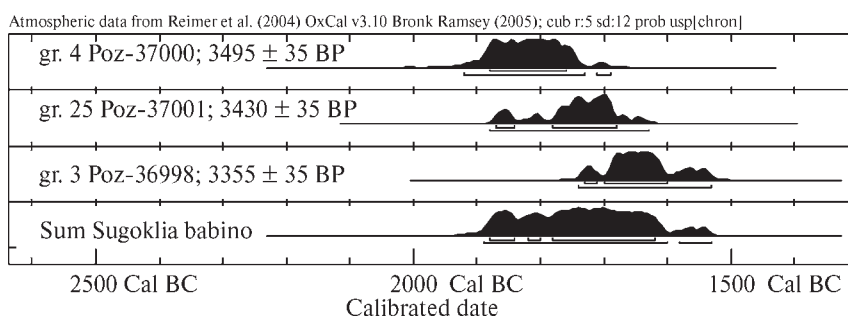

Рис. 12. Сугоклеїська Могила. Калібровані ¹⁴C дати поховань

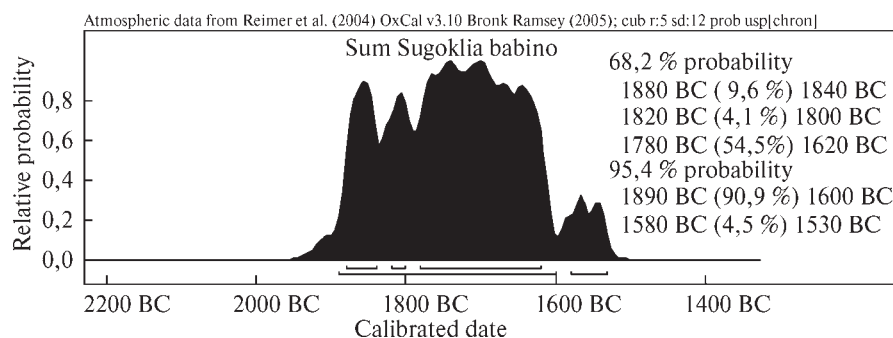

Рис 13. Сугоклеїська Могила. Загальні калібровані дати поховань

Таблиця. Добірка радіокарбонівих дат поховань бабинської культури

№ п/п	Пам'ятка	Курган/поховання	Лаб. №	Дата ВР	Дата ВС (68,2 %)	Дата ВС (95,4 %)	Кістяні пряжки	Література
1	Сугоклеїська Могила	пох. 3	Poz-36998	3355 ± 35	1730 (3,7 %) 1710 1700 (64,5 %) 1600	1740—1530		
2	Сугоклеїська Могила	пох. 4	Poz-37000	3495 ± 35	1880—1760	1920 (94,4 %) 1730 1710 (1,0 %) 1690	тип 3о	
3	Сугоклеїська Могила	пох. 25	Poz-37001	3430 ± 35	1870 (5,7 %) 1840 1780 (62,5 %) 1680	1880—1630		
4	Вапнярка	4/6	Ki-15016	3470 ± 60	1890 (64,6 %) 1730 1710 (3,6 %) 1690	1940—1630		Іванова, Савельєв 2011, табл. 1
5	Сичавка	1/18	Ki-16611	3490 ± 90	1930—1690	2150—1500	тип 3о	Іванова 2010, табл. 1
6	Сичавка	1/21	Ki-16609	3680 ± 80	2200 (6,5 %) 2160 2150 (61,7 %) 1950	2350—1750		там само
7	Любаша	пох. 3	Ki-11176	3080 ± 70	1430—1260	1500—1120		Іванова, Петренко, Ветчинникова 2005, табл. 2
8	Любаша	пох. 9	Ki-11193	3520 ± 80	1950—1740	2040—1630		там само
9	Миронівка (Росава)	2/1	Ki-6214	3810 ± 55	2350 (57,2 %) 2190 2180 (11,0 %) 2140	1530—1380		Лысенко 2011, табл. 1
10	Миронівка (Росава)	4/2	Ki-6215	3200 ± 30	1500—1440	1530—1410		там само
11	Миронівка (Росава)	7/1	Ki-5827	3610 ± 30	2025 (23,0 %) 1990 1985 (45,2 %) 1925	2040—1880		Klochko 1999, p. 179, tabl. 1
12	Миронівка (Росава)	7/1	Ki-6216	3190 ± 30	1495-1430	1515—1410		Лысенко 2011, табл. 1
13	Миронівка (Росава)	8/2	Ki-6217	3210 ± 30	2350 (57,2 %) 2190 2180 (11,0 %) 2140	1530—1410	тип 3о	там само

№ п/п	Пам'ятка	Курган/ поховання	Лаб. №	Дата ВР	Дата ВС (68,2 %)	Дата ВС (95,4 %)	Кістяні пряжки	Література
14	Миронівка (Росава)	8/5	Ki-5829	3325 ± 50	1670—1520	1740—1490		Klochko 1999, р. 179, tabl. 1
15	Миронівка (Росава)	8/7	Ki-6218	3240 ± 30	1530—1450	1610—1430		Лысенко 2011, табл. 1
16	Бубнова Слобідка	9/2	Ki-6223	3275 ± 40	1610-1500	1640—1440	тип 2о	там само
17	Журавлиха	3/6	Ki-6224	3170 ± 35	1495 (16,7 %) 1475 1460 (51,5 %) 1410	1520—1390		там само
18	Ксаверове	2/5	Ki-6225	3290 ± 35	1610—1520	1670—1490		там само
19	Боровиця	1/2	Ki-6222	3250 ± 35	1610 (16,4 %) 1570 1540 (39,2 %) 1490 1480 (12,7 %) 1450	1620—1440		там само
20	Велика Бугаївка	пох. 109	Ki-9555	3450 ± 70	1880 (11,3 %) 1840 1820 (7,2 %) 1790 1780 (49,7 %) 1630	1920 (90,8 %) 1600 1590 (4,6 %) 1530		там само
21	Малополо- веське 3	пох. 25	Ki-6213	3430 ± 35	1870 (5,7 %) 1840 1780 (62,5 %) 1680	1880—1630		Мимоход 2010, табл. 3
22	Чорна Мо- гила	3/17	Ki-6553	3745 ± 75	2280—2030	2500—1900		там само
23	Виноград- не	3/39	Ki-9412	3720 ± 70	2270 (2,6 %) 2250 2210 (63,8 %) 2020 2000 (1,8 %) 1980	2340—1910		там само

одне жінки (рис. 10). Три з них належать до найпоширенішого для пізньобабинських поховань типу — з овальним жолобчастим щитком і додатковим бічним отвором (тип 3о, за Р.О. Литвиненком: 2009, с. 12). Одна пряжка з круглим щитком і малим бічним отвором належить до типу 2о (рис. 10, 4). Рідкісною є близька до типу 2о пряжка з круглим щитком і маленьким отвором (рис. 10, 3), розміщеним на бічній планці (поховання 7). Подібний виріб знайдений у похованні 1/12 біля с. Боровківка на Дніпропетровщині (Ковалева, Шалобудов 1992, с. 112). Зазначимо, що в Дніпро-Бузькій групі пряжки відомі в 74 похованнях (25,8 %), але лише в Сугоклейській Могилі виявлено аж 5 екз. у одному кургані (Литвиненко 2008, табл. 3.11).

Астрагал-амулет з поховання 15 з прокресленим на одній з бічних граней хрестом і просвердленим збоку отвором для підвішування — унікальна для бабинських поховань знахідка,

хоча необроблені астрагали відомі ще в чотирьох похованнях чоловіків Дніпро-Бузької групи (там само, с. 346).

Кераміка репрезентована лише однією банкуватою неорнаментованою посудиною з поховання 9. Такий посуд найхарактерніший для пізньобабинських поховань.

Дерев'яна посудина з жіночого поховання 21 — досить рідкісна для бабинських комплексів. Для Дніпро-Бузької групи на майже три сотні поховань відомо тільки ще дві знахідки та теж на степовому порубіжжі (там само).

Фаянсові намистини з жіночого поховання 23 належать до найпоширенішого типу, який побутував довго. Можна лише зазначити, що в бабинській культурі фаянсове намисто було притаманне саме жіночим похованням.

У чотирьох могилах зафіксовані рештки напутньої їжі у вигляді кісток рогатої худоби, розташованих перед лицем і руками померлих.

Звернемо увагу на жіноче поховання 21 у підбої. Під дошкою, в районі живота небіжчиці, лежали розрубана вздовж грудинна кістка молоді тварини (дрібна рогата худоба?) та вісім кістяних стрижнів, нижче стояла дерев'яна чашечка з відігнутими вінцями. Аналогії такому розташуванню кісток тварин у бабинських похованнях нам невідомі, можливо, ми маємо справу з якимись атрибутами для ворожби. Це неординарне поховання вирізняється серед інших рештками короба (домовини) з товстого лубу?, а також не зовсім зрозумілого витвору, що лежав на тазових кістках і на стопах жінки у вигляді трьох тонких дощечок, між якими та стегном правої ноги був просунутий довгий дерев'яний кілок, а другий — знаходився між гомілками та доходив до ступнів (рис. 11).

Відносна та абсолютна хронологія поховань

В одному випадку між похованнями простежена пряма стратиграфія. Це чоловічі поховання 7 і 17, здійснені в підбоях, вхідні ями яких знаходилися, відповідно, одна над одною. В обох кістяки покладені спиною до входу в камеру. В похованні 7, впущеному пізніше, небіжчик лежав скорчено на лівому боці головою на південний захід, у похованні 17 (давнішому) — теж на лівому боці, але головою на північний схід. Вони різняться також за позицією рук: у похованні 7 руки зігнуті вдвоє і кисті лежали на грудях під щелепою, спрямовані одна до одної, у похованні 17 — вони випнуті вбік, кисті перед лицем. Поховання 7 супроводжувалося пряжкою-медальйоном, близькою до типу 2о.

Неоднозначна ситуація спостерігалася між стратиграфічною позицією чоловічих поховань 4 та 6. Поховання 4 в ямі овальної форми (глибина 3,17 м) розміщувалося вище поховання 6 (його дно на глибині 4,99 м), здійсненому в підбої. Оскільки вхідна яма останнього не простежена і вона могла розташовуватися з південного боку камери, це може означати, що пізніше впущений підбій заходив під вище розташовану могилу 4. Тож суттєва різниця в глибині могил не дозволяє впевнено стверджувати їхню послідовність. В обох могилах кістяки лежали на лівому боці головою на схід і супроводжувалися кістками тварин, в обох знайдені кістяні пряжки, але різних типів: овальна типу 3о у похованні 4 та кругла типу 2о в похованні 6. Відтак цей випадок, можливо, підтверджує хронологічний пріоритет пряжок типу 2о над типом 3о, на що вказували дослідники (Литвиненко 2009, с. 13).

Згідно з хронологічною схемою розвитку пам'яток бабинської культури Р.О. Литвиненка, поховання Сугоклейської Могили належать до другого та третього (заключного) періодів Дніпро-Бузької групи (Литвиненко 2008, с. 247). За спостереженнями дослідника, для другого періоду характерні пряжки типу 2о, поява трун-колод і одиничних підбоїв, запозичених у південних сусідів, для заключного — більша розмаїтість дургорядних обрядових груп і переважання пряжок типу 3о (Литвиненко 2009, с. 14—15).

Для трьох поховань (3, 4 та 25) за кістками людини маємо радіокарбонів дати (табл., рис. 12), за якими, після опрацювання їх функцією Sum_probability програми Oxcal.3.10, поховання датуються в межах 1780—1620 BC з достовірністю 54,5 % або 1890—1620 BC з достовірністю 90,9 % (рис. 13).

За каліброваними ¹⁴C датами найдавнішим є поховання 4 з пряжкою типу 3о, що датується 1880—1760 BC⁴, наступним — поховання 25 у колоді — 1780—1680 BC, а найпізнішим — поховання 3 в зрубі — 1700—1600 BC (табл.).

За різними підрахунками нині відомо від 23 (Мимоход 2010, с. 38, табл. 3) до 29 радіокарбонів дат для бабинської культури (Литвиненко 2009, с. 20). Як справедливо зазначив Р.О. Литвиненко, інтервал їх дуже широкий (2495—1260 BC cal). Серед дат є дуже давні та дуже пізні. Тож лише середнє скупчення дат (2215—1745 BC) можна прийняти як реальне. Пам'ятки Дністровсько-Прутського (2215—1842 BC) і Дніпро-Дністровського (2118—2125 BC) варіантів видаються давнішими за Дніпро-Бузькі (1780—1785 BC). А формально наявні ¹⁴C дати окреслюють хронологічний діапазон для бабинської культури загалом у межах ХХІІ — середини ХVІІІ ст. до н. е. (Литвиненко 2009, с. 20). Згоден із Р.О. Литвиненком і Р.О. Мимоход, за яким вона, як і весь блок посткатакомбних культур, повинна датуватися ХХІІ—ХVІІІ ст. до н. е. (Мимоход 2010, с. 50).

Зіставимо наші ¹⁴C дати з опублікованими досі, що актуально з боку порівняння даних, отриманих у різних лабораторіях. Адже досі радіокарбонів дати були виконані лише в Київській лабораторії, що не дозволяло верифікувати їх. Дані зведені в табл.⁵ Згід-

⁴ Перевага надається хронологічним інтервалам з вірогідністю 68,2 %.

⁵ До таблиці не включені дати Аккембетського кургану через відсутність звіту про його розкопки, якого, вочевидь, вже й не буде. Тож що пам'ятку слід вважати втраченою. Вилучені з аналізу також курган Любаша, поховання 15 і Ревове 3/14, віднесені авторами розко-

но з останніми даними з регіону межириччя Інгульця та Дністра, бабинські пам'ятки вкладаються в діапазон 2150—1600 BC cal⁶. Привертає увагу, що два поховання, що супроводжувалися кістяними пряжками типу 3о, мають майже тотожні ¹⁴C дати та різняться лише величиною лабораторної похибки (табл., № 2 та 5). Цікаво, що одна з дат ¹⁴C поховання Садовий 4/10 у Прикубанні, де знайдена аналогічна пряжка типу 3о, співпадає з вказаними: Ki-13054 3440 ± 70 BP або 1880—1680 BC (Мимоход 2010, табл. 2, с. 42).

пок до бабинських (Іванова, Петренко, Ветчинникова 2005, с. 163, табл. 2), що сумнівно. В похованні 15 кургану Любаша знайдено «пакет» кісток і вохри, що не характерно для бабинських пам'яток і, ймовірно, вказує на ранньобронзовий його час. Те само стосується Ревове 3/14 — поховання зі слабко скорченим на лівому боці скелетом і вохрою. Мабуть, дослідників ввела в оману радіокарбонова дата цього поховання (Ki-11175 3590 ± 70 BP), яка, схоже, дефектна (там само, с. 68).

⁶ З цього інтервалу випадає явно некоректна (омолоджена) дата поховання 3 кургану Любаша. Можливо, на результат аналізу вплинуло те, що кістки людини були обвуглені.

Інша картина спостерігається для пам'яток Середнього Подніпров'я, ¹⁴C дати яких досить суперечливі, на що переконливо вказав Р.О. Мимоход. Ми цілком поділяємо обґрунтований, на наш погляд, висновок дослідника, що ця серія омолоджених дат ¹⁴C має бути визнана за некоректну та вилучена з подальшого аналізу (Мимоход 2010, с. 42—45). Надалі, вочевидь, вони матимуть лише історіографічну цінність. Дві дати з Середнього Подніпров'я (табл., № 20 і 21) збігаються з ¹⁴C датами Сугоклейського кургану. Найдавнішими для бабинських пам'яток є ¹⁴C дати з Чорної Могили 3/17 і Виноградного 3/39 (табл., № 22, 23), які відповідають за характером поховальних ознак часу переходу від катакомбного до бабинського обряду та маркують найдавніший горизонт посткатакомбних угруповань (Мимоход 2010, с. 41).

Таким чином, опубліковані тут матеріали деякою мірою розширюють наші уявлення про пам'ятки бабинської культури, а радіокарбонні їх дати дозволяють з певним ступенем вірогідності пересунути верхню її межу з XVIII до XVII ст. до н. е. Та на цьому шляху потрібні подальші дослідження.

- Болтрик Ю.В., Ніколова А.В., Разумов С.М.* Дослідження кургану бронзової доби у м. Кіровоград // АДУ 2003—2004. — К., 2005. — С. 69—70.
- Іванова С.В.* Нові радіовуглецеві дати для пам'яток Північно-Західного Причорномор'я // Археологія. — 2010. — № 3. — С. 69—74.
- Іванова С.В., Петренко В.Г., Ветчинникова Н.Е.* Кургани древних скотоводов междуречья Южного Буга и Днестра. — Одесса, 2005.
- Іванова С.В., Савельєв О.К.* Курган біля с. Сичавка Одеської області // Археологія. — 2011. — № 3. — С. 70—82.
- Ковалева И.Ф., Шалобудов В.Н.* Курган эпохи бронзы у с. Боровковка // ДСПК. — Запорожье, 1992. — С. 105—114.
- Лысенко С.Д.* К вопросу о культурно-хронологической и функциональной принадлежности костяных «пряжек» в Среднем Поднепровье // КСИА. — 2011. — 225. — С. 123—143.
- Литвиненко Р.О.* Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток). Рукопис дис. ... докт. істор. наук. — К., 2008.
- Литвиненко Р.О.* Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток). Автореф. дис. ... докт. істор. наук. — К., 2009.
- Мимоход Р.А.* Радиоуглеродная хронология блока посткатакомбных культурных образований // МДАСУ. — 2010. — 10. — С. 32—55.
- Супруненко О.Б.* Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі. — К.; Полтава, 2006.
- Klochko V.I.* Radiocarbon Chronologie of the Early and Middle Bronze Age in the Middle Dnieper Region. The Myronivka Barrows // BPS. — 1999. — 7. — P. 163—195.
- Nikolova A.V., Kaiser E.* Die absolute Chronologie der Jamnaja-Kultur im nördlichen Schwarzmeergebiet auf der Grundlage erster dendrochronologischer Daten // Eurasia Antiqua. — 2009. — 15. — S. 209—240.

Надійшла 24.01.2012

А.В. Ніколова, С.Н. Разумов

ПОГРЕБЕНИЯ КУЛЬТУРЫ БАБИНО СУГОКЛЕЙСКОЙ МОГИЛЫ

Публикується могильник бабинської культури (ранее — культура многоваликовой керамики) из 14 погребений, впушенных в курган ямной культуры, раскопанный в г. Кіровоград. На фоне других курганов междуречья Днепра

и Южного Буга он выделяется количеством могил и разнообразием погребального обряда, а также инвентарем. В нем были погребены ребенок и 13 взрослых: четыре женщины и девять мужчин.

Большинство погребений впущены в южную полу кургана в различного типа могилах, известных для бабинской культуры: ямы и подбои (по шесть), колода и сруб. Ориентация и поза погребенных традиционны для Днепро-Прутского региона: преобладают скорченные на левом боку головой на восток. Пять погребений сопровождалось костяными медальонами-пряжками круглой и овальной формы с двумя отверстиями — большим центральным и маленьким боковым. В других найдены астрагал-амулет, фаянсовый бисер, керамическая и деревянная посуда.

Согласно культурно-хронологической схеме развития культуры/общности Бабино, за Р.А. Литвиненко, могильник относится ко второму—третьему периоду Днепро-Бугской группы указанной культуры. Для трех погребений в Познаньской радиоуглеродной лаборатории (Республика Польша) получены радиоуглеродные даты по костям погребенных, согласно которым они совершены в интервале 1780—1620 cal BC.

В целом анализ имеющейся базы изотопных дат бабинских памятников показывает, что она противоречива и нуждается в коррекции. Согласно ¹⁴C датам погребений с овальными пряжками-медальонами (тип 3о, по Р.А. Литвиненко) из разных регионов, они датируются 1880—1680 cal BC. В то же время полученные даты позволяют отодвинуть верхнюю границу бабинской культуры с XVIII на XVII вв. BC.

A.V. Nikolova, S.N. Razumov

SUHOKLEIA GRAVE BURIALS OF BABYNE CULTURE

A Babyno culture (previously Multicorded Ware culture) burial ground consisting of 14 graves dug into a Yamna culture barrow excavated in Kirovohrad is published. It stands out among other barrows situated between Dnister and Southern Buh Rivers because of the graves number and burial customs variety, as well as because of its inventory. A child and 13 adults, four women and nine men, were buried in it.

Most of the burials were dug into the southern slope of the barrow in graves of various types typical for Babyne culture: pits and undercut graves (six of each), log and framework. Orientation and position of the buried are traditional for the Dnipro and the Prut Rivers region: crouched on their left side with head to the east. Five burials contained round or oval-shaped medallions-buckles made of bone with two openings: a large one in the centre and a small one on the side. Knucklebone-amulet, faience beads, and ceramic and wooden vessels were found in other graves.

According to R.A. Lytvynenko's cultural and chronological scheme of Babyne culture/community, the burial is referred to the second and third period of the Dnipro-Buh group of the culture. Radiocarbon dates were obtained in Poznan radiocarbon laboratory (Republic of Poland) based on bones of the buried for three graves; according to them, the burials were made within the period from 1780 to 1620 cal BC.

As a whole, the analysis of the isotopic dates for Babyne culture sites shows that this data base is contradictory and needs to be corrected. According to ¹⁴C dates of graves with oval-shaped buckles-medallions (3o type, by R.A. Lytvynenko) from various regions, they are dated back to 1880—1680 cal BC. At the same time, the dates obtained allow the authors to move the upper boulder of Babyne culture from the 18th c. to the 17th c. BC.

М.С. Шапцев

АСТРАГАЛ З ГРАФІТІ З ГОРОДИЩА КАРА-ТОБЕ

Публікується астрагал з графіті, знайдений на греко-скіфському городищі Кара-Тобе в Криму.

Ключові слова: Крим, античність, астрагал, графіті.

Городище Кара-Тобе розташоване у Північно-Західному Криму, в м. Саки між двома солоними озерами — Сакським і Сасикським, імовірно, біля перехрестя давніх доріг (Внуков,

Коваленко, Трейстер 1990). Як засвідчують найраніші знахідки на пам'ятці, а саме кілька клейм, які датують початком IV ст. до н. е., воно виникло у вказаному столітті. Але шари того часу не виявлені, можливо, як припускає С.Ю. Внуков, вони були знищені наприкін-

© М.С. ШАПЦЕВ, 2012